

- Neked – lehelte.
- Mit, szívem? Mit? Mi ez a valami?
- Hát az.
- Valami tárgyat rajzol – mondta az orvos. Az ápolónő úgy látta, valami küllőket, két pálcikát meg egy dinnyét, én semmit, csak őt.

Úgy halt meg, hogy éreztem a pillantásán, azt hiszi, cserbenhagytam, s nem érti, miért.

Nem autón mentem haza a klinikáról, villamoson. Akkor már volt vonal Perthrényiek hajdani rezidenciája előtt. A strandfürdőt régen elhagytuk, mire feleszméltem, mit akar mondani a vonáskákkal, a gömbbel, a küllőkkel, mit kellett volna felismernem. Hát persze. Mi ketten, a tanúk. Lez anfan deté! A nyár tanúi. Azahogy csak ő, mert Magdolna elment. Magdolna a jelzéseit is későn fogta fel, hogy ráhagyták a nyarat egy rég elpusztult napernyő csontvázában, meg kettejük gyerekkori fényképét. A napot rajzolta le, két kislányt meg az ernyő bordázatát.

Raýman Katalin

A TÖRTÉNELEM KANYARULATAI

Apósomat, dr. B. Miklós egyetemi tanárt, a Fehér Kereszt Kórház főorvosát a halotti anyakönyvi kivonat tanúsága szerint 1919. július 6-án két kommunista őr agyonlőtte a pesti Duna-parton. Fia, akit szintén Miklósnak hívtak, és később ugyancsak orvos lett (1943-ban pedig a férjem), akkor tizenegy éves volt. Nagyon szerette az édesapját, és soha nem beszélt a haláláról. Ki voltam téve mindenféle mendemondának. Egy közös ismerősünk így kommentálta a történeteket: „Az a bolond professzor ott szaladgált a Duna-parton egy jó télikabátban, hát lelőtték.” Ez persze nem történhetett így, hiszen júliusban az emberek nem járnak télikabátban. A második variáció úgy szólt, hogy dr. B. beteghez ment Budára a Lánchídon át, amikor megjelentek a Dunán azok a nevezetes monitorok, amelyek majd lőni fogják a Szovjet Házat, a kommunista párt akkori főhadiszállását. Dr. B. tudatni akarta a hadihajókkal, hogy ő nem hadviselő félként tartózkodik a hídon, elővette a fehér zsebkendőjét, és integetett nekik. A kommunista örök ezt ellenforradalmi provokációnak fogták fel, lecibálták dr. B.-t a hídról, agyonlőtték, és a holttestét bedobták a Dunába. „Na persze – mondta Szabolcsi Éva, Szabolcsi Bence leánya, amikor előadtam neki ezt a történetet. – Mert milyen a zsebkendője egy egyetemi tanárnak? Nem kék, nem zöld, nem is kockás, hanem fehér. Erre az örök nem gondoltak.” A harmadik variációt maguk az örök adták elő a bíróságon, amikor a kommun bukása után letartóztatták őket: ment egy férfi az utcán a pártház felé, rászóltak, hogy álljon meg, mire futásnak eredt, hát lelőtték. Ezt aztán végképp nem hittem el. Egy hadviselt férfi nem kezd el futni, ha fegyvert fognak rá. Dr. B. Miklós több évet töltött a fronton mint egy táborigyógyintézet főorvosa, harctéri naplója meg is jelent. (Ott szerepel az a történet, hogy az oroszok apósom távol-

létében elfoglalták a kötözőhelyet, ahol a sebesültek és betegek feküdtek. Dr. B., amikor visszaérkezett, felugrott a lovára, kirántotta a kardját, és elkergette az orosz katonákat. Bizonyára néhány fáradt gyalogosról volt szó, akiket meglepett a lovas-kardos Szent György váratlan megjelenése. Mindenesetre hatásos jelenet lehetett – és bizonyára igaz. Dr. B. nem nagyzott és nem hazudott, legfeljebb „egy kicsit krakéler volt” – mondta a férjem elnéző szeretettel.)

Sok-sok évvel, több évtizeddel később hallottam csak a történetnek egy családi változatát, amely szinte mindent megmagyaráz. Dr. B. házassága nem volt harmonikus, és azon a nevezetes napon minden eddiginél súlyosabb vizzály tört ki közte és a felesége között, hangos veszekedés, amelynek folyamán dr. B. sebtiben a zsebébe gyömöszölte azt a pénzt, ami éppen a kezébe akadt, és elviharzott hazulról. A család a volt Eskü téren, a Mátyás pince táján lakott, dr. B. a Duna-parton rohant valahová, talán valamelyik szállóban akart szobát kivenni. Felindult állapotában valószínűleg nem hallotta meg az örök felszólítását, azok pedig joggal találták gyanúsnak a szinte rohanó férfi viselkedését. Valószínűleg nem „eredt futásnak”, amikor rászóltak, hanem eleve is nagy sietségben volt. A család ügyvéd barátai látták el utólag az eseményt politikai színezettel.

Van a dolognak még egy érdekes vonatkozása, ezt Vas Istvántól hallottam. A kommun végnapjaiban valamilyen okból Lukács Györgyöt bízták meg a Szovjet Ház védelmét irányítsa. Lukács György pedig szigorú parancsot adott ki, hogy ha valaki támadó szándékkal közeledik a pártház felé, azonnal le kell lőni. A két ór persze jelentette neki, mi történt dr. B.-vel, tudták a nevét, hiszen megmotozták a halottat. Apósom és Lukács György voltaképpen ugyanahhoz a társadalmi réteghez tartozott, a jómódú budapesti nagypolgársághoz, és ismerték is egymást. Lukács Györgyöt Vas István szerint elszomorította dr. B. halála. „Nem azért adtam ki azt a szigorú parancsot – mondta –, hogy lelőddözék a pesti orvosokat.”

És még egy különös esemény, de ez már a saját élményem. 1944-ben együtt dolgoztunk egy Matkovics Kálmán nevű szociáldemokrata munkással, aki akkoriban egész idejét és energiáját az üldözöttek mentésének szentelte. Lengyel Balázséknál ismerkedtem meg vele – a Lengyel család szinte egész Belgrád rakparti lakását mentőhellyé alakította át. Ők pátyolgatták azt a szórakozott angol művészettörténészt, aki az Akropoliszon bolyongva vette észre, hogy a németek megszállták Görögországot, valahogy elvergődött Budapestig, és aztán Lengyelék segítségével húzta ki az időt az oroszok bejöveteléig. Balázs ikertestvére, Piroska mint vegyész mérnök a fürdőszobában ügködött: nyom nélkül el tudott tüntetni mindenfajta tintával írott szöveget, és így az üres okmányok tömkelegét bocsátotta az üldözöttek rendelkezésére. Matkovics Kálmán – kötelességemnek tartom, hogy megörökítem a nevét – a szolgálataiért csak annyit fogadott el, amennyiből éppen hogy meg tudott élni. És vőlegény volt, a menyasszonya egy kicsit sántított. Az a körülmény, hogy Kálmán egy testi hibás házastársat vállalt, és hogy életét az üldözöttek mentésének szentelte, valahogy összefüggött a lelkében, és az önfeláldozó emberbaráti szeretetnek olyan megható auráját teremtette meg körülötte, mintha a Bibliából lépett volna elő.

1944 novemberében Matkovics Kálmán egy nap azzal jött be férjemhez a kórházba, hogy egy munkáscsaládnak sürgősen el kell költöznie a lakásából, de nincs erre pénze. A férjem a kezébe nyomott néhány bankjegyet, és Kálmán egypár óra múlva elképedt arccal érkezett vissza. Odaadta a családnak a pénzt, és megmondta, kitől származik. „Dr. B. Miklós! – csodálkoztak. – Hiszen ez ugyanaz a név. Ez a doktor biztosan a fia annak az orvosnak, akit mi lelőttünk a Duna-parton!” És megmutatták Matkovics Kál-

mánnak B. professzor ezüst zsebóráját. Huszonegy év után még mindig megvolt. Vagyis ennek a munkácsoládnak a mindenki által ismert és hírlapilag is alaposan feldolgozott kommunista múltja miatt – amelyben dr. B. Miklós lelövése nagy súllyal esett latba – kellett most, a nyilas időkben lakást változtatnia. Miklós ott állt a szoba közepén, egy percig hallgatott, aztán nagyon halkán és nagyon dühösen azt mondta Kálmánnak: „Nem engedtem meg magának, hogy elmesélje, kitől van a pénz!” Kirohant, és bevágta az ajtót.

Horthy Miklós kormányzó egy antikommunista bajtársi szövetségbe tömörítette és Nemzetvédelmi Kereszttel jutalmazta azokat, akik valamilyen szerepet vállaltak a kommunizmus elleni küzdelemben. Minthogy apósomat a kommunisták lőtték le, ő is megkapta, posztumusz, ezt a kitüntetést; viselésének joga átszállt dr. B. Miklósrá, a fiára. A bajtársi szövetséget a Rókus kórházban Király Imre nőgyógyász képviselte. Nem volt a kórház alkalmazottja, a páciensei miatt tartotta a kapcsolatot a kórházi nőgyógyászzal és szüléssel. A németek bejövetele után – 1944 márciusában – az antikommunista bajtársi szövetség egy idő múlva polarizálódott: tagjainak egy része németbarát, egy része németellenes lett. A téli hónapokban a helyzet annyira kiéleződött, hogy a németellenesek bujkálni kényszerültek, és a férjem néhányat közülük felvett kórházi osztályára. (A kórházba menekülés értelme nyilvánvaló: aki nem mondta meg megbízhatatlan ismerőseinek, hogy befekszik egy kórházba, és a hozzátartozói sem fecsegték el, azt ellenségei egy ideig nem tudták megtalálni.) Nem meglepő, hogy Király Imre, aki rendszeresen bejárt a kórházba, tudomást szerzett erről. Az is lehet, hogy a bujkálók – nem ismervén Király Imre igazi természetét – fenntartották vele a kapcsolatot. És ez az ember feljelentette férjemet a XIV. kerületi – Király Imre ebben a kerületben lakott – nyilasházban, természetesen nem antikommunisták, hanem kommunisták és zsidók rejtegetése miatt. A nyilasház gépirónője mondta meg nekünk, ki volt a feljelentő.

1944 novemberében bent laktam a Rókusban a férjem inspekciós szobájában, mert a bizonytalan politikai helyzet és a légitámadások miatt nem volt értelme, hogy egyedül maradjak V. kerületi lakásunkban. Majdnem biztosra vettem, hogy Miklós az üldözöttek tömegeinek segítése miatt nem éli túl a nyilasuralmat, és valószínűnek tartottam, hogy én magam sem maradok életben. November 25-én, Katalin napján, egy csokor virágot kaptam a férjemtől. Vázába tettem, azonnal elhervadt. Szomorúan nézegettem: a fonnyadt virágok látványa mintegy megerősítette sötét előérzeteimet.

Miklós gyakran volt éjszakai inspekciós, de mint az osztály orvosához egyébként is gyakran bekopogtak hozzá. Ilyenkor elkezdtem magamban imádkozni. November 28-án este végigfeküdt a diványon, és beállította az angol rádiót. Kopogtattak, a szokott módon elkezdtem: „Miatyánk, ki vagy a mennyekben...” Odamentem az ajtóhoz, és kinyitottam. A sötét folyosóról – a légitámadások miatt a szobákon kívül nem égtek a lámpák – először az egyik felvételes fiú lépett be, mögötte két fegyveres karszalagos nyilas. A falhoz állítottak minket, arccal a fal felé, amelyen éppen előttünk egy óceániai kelim függött, rajta a házi tűzhelyek védőistene. Arra gondoltam, ez az isten bizony nem jól végzi a dolgát. Az egyik nyilas ránk szegezte a fegyverét, a másik elővett a szekrényből egy bőröndöt, amelyben több kiló dió zörgött – én vásároltam fel, apránként, az ostromra gondolva. („Jó lesz, ha már főzni sem lehet, táplálék, és nem romlik.”) „Maguk mókusok?” – kérdezte a nyilas, és rásöpörte a dióra a gyógyszerreklámokkal és kórtörténetekkel együtt azt a rengeteg papírost, ami a férjem íróasztalán hevert. A felvételes fiú Árpád-sávós karszalagot hordott, és a behatolók „testvér”-nek szólított

ták; zavartan álldogált, úgy tűnt, sajnál bennünket, és bizonyára nem volt tisztában vele, mi az összefüggés az Árpád-sávok és a között, ami a „doktor úrékkal” történik. Amikor az ajtón kopogtattak, Miklós halkra állította a rádiót. A felvételes fiú a házkutatás alatt zavarában a rádió gombjait csavargatta, mire kristálytisztán felhangzott a „ta-ta-ta-tá”, a Sorsszimfónia, Beethoven 5. szimfóniája, a londoni rádió magyar nyelvű adásának szünetjele. (Ezekben az időkben egyszer-kétszer úgy éreztem magam, mintha valamilyen hatásvadász filmnek vagy színdarabnak volnék a szereplője.)

A londoni szünetjel persze nem javított a helyzetünkön, hiszen az „ellenséges adók” hallgatása meg volt tiltva. A nyilasházban később aláírtattak velünk egy szöveget, hogy „az angol rádió hallgatása miatt állítottak elő minket, de azonnal ki is engedtek”. Egy kicsit haboztam, mielőtt aláírtam volna. Miért írjam alá, amikor nem is tudom, valóban ki fognak-e engedni? De hogyan írhatnám alá, hogy kiengedtek, amikor már nem vagyok itt? Aztán arra gondoltam, ha viszont nem írom alá, egészen biztosan nem fognak kiengedni. (Csak azt nem tudtam, ki vagy kik előtt fedezték magukat a nyilasok ezekkel a nyilatkozatokkal.)

A rádiót a házkutatás alatt nem kapcsolta ki senki, akkor sem, amikor kimentünk a szobából, és amikor négy nap múlva visszatértem, most már egyedül, a számlapja még mindig világított, de már csak értelmetlen hangzavar áradt belőle. Utólag mesélték, hogy a kórház dolgozói odajártak hallgatózni bezárt szobánk ajtajához – a nyilasok a kulcsot magukkal vitték, és az ajtót, úgy látszik, nem merete felnyitni senki –, a rádióból áradó hangokat próbálták megfejteni, egyesek azt gondolták, hogy kettőnk hullája ott fekszik a szobában.

Később valaki összekombinálta a felvételes fiú Árpád-sávossal azzal a ténnyel, hogy ő vezette férjem szobájába a nyilasokat. Azzal vádolták, hogy ő jelentett fel bennünket, ami nem volt igaz. Egészen egyszerűen ő volt a felvételesek közül az inspekciós, és ezért a kapus őt bízta meg azzal, hogy elkísérje a nyilasokat, mivelhogy a sötét folyosókon idegen nem tudott közlekedni, de különben is szabályellenes volt, hogy akik nem alkalmazottai a kórháznak, kíséret nélkül mászkáljanak a folyosókon. Az persze végképp szabályellenes volt, hogy fegyveres személyeket beengedjenek, a kapusnak elvileg éppen az lett volna a feladata, hogy az illetéktelen behatolásokat megakadályozza, de hát ő igazán nem tehetett semmit a fegyveresekkel szemben, ha csak nem akart hősi halált halni. '45-ben a felvételes fiút és a kapust is bíróság elé állították, a kapus, azt hiszem, simán szabadult, az ügyvédje azzal érvelt, hogy „a hősiesség hiánya nem bűncselekmény”, és igaza is volt. Hogy a felvételes fiút mi mindennel vádolták, azt nem tudom, mert a tanúk között ültem a folyosón, és semmit sem hallottam a tárgyalásból. Amikor behívtak, elmondtam, nem ő jelentette fel a férjemet, és azt is megemlítettem, hogy az volt az érzésem, a fiú inkább sajnál bennünket. A tárgyalás szünetében megkeresett a folyosón az ügyész, emlékeztetett rá, hogy a férjemet megölték, és engem is súlyosan bántalmaztak. Nagyon szigorúan beszélt velem („Kemény tanúvallomást vártam magától”), úgyhogy csak valami olyat tudtam dadogni, hogy nem mondhatok mást, mint amit gondolok, meg hogy mindenkit csak azért lehet megbüntetni, amit valóban elkövetett.

Miután kijöttünk a Rókusból, egy kocsis hátsó ülésére ültettek bennünket, az egyik nyilas vezetett, a másik hátrafordult, és ránk fogta a puskáját. „Csőre van töltve?” – kérdezte az, aki a volánnál ült – gondolom, ijesztgetni akart bennünket. A XIV. kerületi nyilasházba vittek, a Thököly út és a Stefánia út sarkán – le a pincébe. Egy kis zöldségesbolt volt valahol a pinceablak közelében, fent, a járda szélén; hallottuk, reg-

gel és este, amikor a boltos felhúzta és leeresztette a rolót. Istenem, milyen közel és milyen elérhetetlenül távol volt az a világ, amelyben az emberek vásárolnak, a zöldségárus lehúzza a rolót, hazamegy, megvacsorázik, és lefekszik aludni! 1945-ben egyszer lementem megnézni az épületet. Kávéház volt (a nyilasok az irodahelyiségekben és a pincében tanyáztak '44-ben), szólt a zene, amerikai katonák táncoltak a teraszon, és a kis boltban, amelynek rolója olyan fájdalmas-nosztalgikusan hatott rám, még mindig vagy már megint zöldséget árultak.

A Thököly úti ház a XIV. kerületi szervezet központja volt. A nyilasok foglyaikat a pincében tartották, esténként lerészegedtek, és felkísérték a rabokat az emeleti helyiségekbe. Az egyikben nappal az adminisztrációs ügyeket intézték, a szomszéd helyiséget vállalatőszobának nevezték. A magatartásuk semmiféle vonatkozásban nem volt következetes. Különböző természetű emberek az ittasság különböző fázisaiban – az adott pillanatban hol ez jutott az eszükbe, hol meg amaz. Velem kapcsolatban, minthogy a feljelentésben nem volt szó rólam, nem alakult ki egységes álláspontjuk. Az egyik ellenségesebb volt, a másik kevésbé. Ezért, bár rendszerint a pincében tartottak a többi fogollyal együtt, néha egyikük-másikuk megsajnál, és felkísért a földszinti irodába. November 28-tól december 2-ig állodogáltam-üldögéltem a különböző helyiségekben. Láttam egyszer egy sovány, rosszul öltözött férfit – munkásnak néztem –, aki azért lépett be a nyilaspártba, mert kapott egy pár cipőt a kisfiának. Meg egy halálra vált, sápadt tanárembert a feleségével, akiket isten tudja, milyen veszedelem készítettet arra, hogy a felvételüket kérjék; reszkető kézzel írták alá a belépési nyilatkozatot.

A pincében egy helyen csillagforma rajzolat volt a falon. „Egy zsidó agyveleje – mondták a nyilasok. – Itt lőttük főbe.” Egyszer vinnyogás és pufogás hallatszott a lépcső felől. „Egy öregasszony nyöszörög – mondtam magamban –, és bútorokat gurítanak le a lépcsőn.” De nem öregasszony volt, hanem egy középkorú férfi, és nem bútorok gurultak le a lépcsőn, hanem a férfi tar koponyáját verték puskatussal. Bekísérték hozzánk a pincébe, a fejéről folyt a vér. „Hol vagyok? – kérdezte a férfi. – Hány óra?” És azután: „Ez itt a pokol.” Feleltünk a kérdéseire, leültettük egy székre. De minduntalan újramegkezdte: „Hol vagyok? Hány óra? Ez itt a pokol.”

És az egyik reggel egy nagyon fiatal – tizenöt-tizenhat éves lehetett – zsidó leánykát kísért le a pincébe egy fiatalember, akit sem azelőtt, sem azután nem láttam – úgy tűnt, csak egy éjszakára volt szüksége egy szobára. A kislány felháborodottan és kétségbeesetten zokogott. A férfi állva maradt a küszöbön egy ideig, nézte a lányt. Diadal és gúny tükröződött az arcán, de különösképpen valami más is. Mintha szánalom vagy részvét lett volna. Nem tudom. Aztán elment.

Koraérett, dundi kislány volt, feltűnően gömbölyű kebelével. Állt a pince közepén szívet tépően zokogva, a fejét lehajtotta, az arcát eltakarta, nem a kezével, hanem az egész alsó karjával. Szerettem volna tenni érte valamit, szóltam hozzá, és megérintettem a karját. Nem nézett fel, tovább zokogott, és a karjával elhárította a kezemet. Nem durván, de határozottan; érződött a mozdulatán, megértette, hogy jót akarok, de nem kért belőle, nem akart megvigasztalódni.

Először az irodahelyiségbe kísérték bennünket, a bőrönd tartalmát kiborították egy asztalra, egy ideig turkáltak a papírok között, azután az egészséget lesöpörték a földre. Rémülten láttam, hogy olyan papírosokon járunk, amelyeken hamis pecsétet próbálgattunk. A nyilasok persze nem néztek a lábuk alá, ők azoknak az álbetegeknek a nevét akarták tudni, akik a férjem osztályán feküdtek.

Az egyik „testvér” elvitte és átkutatta a retikulómet. A gyakori igazoltatások miatt magammal hordtam a származásomat igazoló okmányokat. „Szóval te színárja vagy.” „Igen – mondtam –, de a papírjai szerint a férjem is csak negyedzsidó.” „Nem érdekel minket az irkafirka – válaszolta –, mi mondjuk meg, ki zsidó, és ki nem az.”

A kerületi vezetőt Szelepcsényi Lászlónak hívták. A szoba közepén állt, amikor mi ketten megérkeztünk az „irodába”, és begörbített mutatójával olyasféleképpen hívta magához a férjemet, mint a tréfás kedvű tanár a rakoncátlankodó kisdiaókat. És közben félelmesen és kajánul vigyorgott. Úgy viselkedett, mint egy nagyon-nagyon rossz ripacs, aki irtózatosan túljátssza a szadistát. Miért tette ezt? Én valahogy úgy gondoltam, hogy az ember általában azonos a tulajdonságaival. A gonosz ember önmaga számára azzal a természetes öntudatlansággal gonosz, ahogy a víz folyik, az eső esik. Vajon miért játssza el önmagát külön szerepként? Nincs az a rendező, aki megengedné, hogy valaki ilyen nevésegesen, ilyen olcsón gonoszokdjék a színpadon vagy egy filmen. Valamilyes magyarázatot találtam erre a magatartásra Thomas Mann *József és testvérei* című művében, amikor Duduról, a gonosz törpéről szól: „Nem ismerte elődeit és utódait, csak játszotta szerepét, úgyszólván mint első és egyetlen, aminek mindenki szereti magát tartani minden életszerepben, mintha saját leleménye szerint és saját szakállára játszana – de mégis azzal a biztonsággal, amelyet az éppen színre lépő és a világosságban ágáló játékosnak nem vélt elsősége és egyetlensége ad meg, hanem amelyet, ellenkezőleg, abból a mélyebb tudatból merít, hogy valami örök-szabályszerű testesít meg újból.”

Szelepcsényi László nagydarab zömök ember volt, ökölrel az arcába vágott Miklósnak, aki megpenderült, és rázuhant egy írógépre. Nagyon sovány volt akkor, gyomorfekélyes. Amikor kiegyenesedett, Szelepcsényi megint pontosan célozva úgy vágott az arcába, hogy Miklós betántorodott a szomszéd szobába, és végigzuhant a padlón. Az ajtót becsukták. „A vállatószoza – mondta kedélyesen mosolyogva a pártvezető helyette – már a fogasokat és a kályhaajtót is lerugdalták a zsidók vallatás közben.”

Szelepcsényi a férjemtől azoknak a zsidóknak és kommunistáknak a nevét akarta megtudni, akik az osztályán feküdtek. Az ordítása áthallatszott a szomszéd szobából. „A neveket! A neveket!” Ütés, zuhanás. „Kelsz föl azonnal?!” Ütés, zuhanás. Miklós hangját egyszer sem hallottam.

Szelepcsényi a vallatóból egy cédulával a kezében jött ki: „Egyetlenegy nevet sikerült kiverni belőle” – mondta dühösen, és mutatta a cédulát. „Ismered ezt az embert?” – kérdezte. Mondtam, nem ismerem. Pedig ismertem. A kórházi nyilas pártszervezet vezetőjének a neve volt.

Jellemző az akkori időkre, hogy amikor először beszéltünk Miklóssal a közös jövőnk-ről, szükségesnek tartottam megmondani neki, hogy attól félek, ha engem összevernek, megnevezem a barátaimat. „Ez nem morális kérdés – mondta Miklós. – Az összevert ember már nem ugyanaz az ember.” Hát ő végig ugyanaz az ember maradt.

Egyik este Szelepcsényi dührohamot kapott, és ezt ordította: „Ott lenn a pincében mindenki doktor.” Pedig nem voltak doktorok, vagyis orvosok, intellektuelek sem mind, a mondat nem az ott lévők foglalkozásáról árulkodott, hanem Szelepcsényi lelkeről: a kisémbert dühét fejezte ki mindenki iránt, akiből lett valaki, annak az embernek az elkésredését, aki nem vitte semmire. Most végre itt volt az alkalom, hogy bosszút álljon! Kin? Kiken? Mindenkin, bárkin, akit a kezébe adott a sors. Aztán hozzám fordult: „Most ki fogjuk hozni ide, és a szemébe mondod, hogy nem szereted!” Rettenetesen megijedtem: mit fogok látni? Úgy éreztem, hogy a szemem sugara oda

van szögezve a padlóhoz. Ordítás: „Mondd a szemébe, hogy nem szereted!” Egy idő múlva mégiscsak fel kellett nézmem, és akkor ez a furcsa mondat alakult ki a fejemben: „Ezt az embert innen nem fogják többé kiengedni.” Így, harmadik személyben. Miklós előttem állt, és nem volt arca. Egyetlenül dagadt, véres hústömeg. A kifordított kalapját az arca elé tartotta, lassan csöpögött bele a vér. Nem tudom, a jobb szeme megvolt-e még, de a bal igen. Rám nézett vele, és mosolygott. Tudom, hogy nem lehet elhinni, de megesküszöm rá: mosolygott, sőt bátorítóan mosolygott.

Még ma is mérgelődöm néha azon, hogy a szindarabok, filmek figurái válságos helyzetekben nem viselkednek ésszerűen. A főhős tudja, hogy feljelentették, a fekete autó már be is fordult a sarkon (ezt ő persze nem látja), tudja, hogy előbb-utóbb érte jönnek, mégis: ahelyett, hogy felkapná a kabátját, és lerohanna a hátsó lépcsőn, levelet ír, fényképeket nézeget. Pedig most már tudom, hogy az ember lelkének olyan vélyrétegei vannak, amelyeknek semmi közük az ésszerűséghez. Mert mire kellett volna gondolnom nekem ebben a kiélezett helyzetben? Arra, hogy milyen következményekkel jár kettőnkre nézve, ha azt mondom, szeretem a férjemet, és milyenekkel, ha azt mondom, nem szeretem. És arra kellett volna gondolnom, mennyit fog fel Miklós ebben a szörnyű állapotában, és milyen hatással lenne rá, ha esetleg nemet mondanék. A bal szeme kifejezése arra vallott, hogy felfogja, mi történik körülötte, de hogy a helyzet bonyolultságát megérti, nem volt valószínű. A kettőnk testi épségének védelmében nem lett volna szabad igent, Miklósról tekintettel nem lett volna szabad nemet mondanom. Csakhogy nekem mindez nem jutott az eszembe. Nem mintha egy másodpercig is kötelezőnek éreztem volna, hogy őszintén válaszoljak ennek az ordító embernek, akiről egyébként teljesen meg is feledkeztem. Őszintén és mélyen szerettem a férjemet. Amikor kórházi munkája során kisebb-nagyobb sérelmek érték, azt hittem, megszakad a szívem. Ha arányosan reagáltam volna szétvert arcára, most aztán igazán meg kellett volna szakadnia. Én pedig ott ültem, és azon gondolkodtam, hogyan ismertem meg őt. Mielőtt a Rókusba került, Miklós együtt dolgozott egy barátnőmmel egy tudományos intézetben, amelynek tagjai együtt jártak kirándulni. A barátnőm többször mesélt nekem Miklósról, aki szerinte zseniális ember, csak sajnos elég csúnya. Úgy képzeltem, alacsony, köpcös, terjedelmes sörhassal. Egyszer a barátnőmért mentem az intézetbe, és becsöngettem. Miklós nyitott ajtót. Bemutatkozott, és én csodálkozva állapítottam meg, hogy egyáltalán nem kövér, sőt inkább nagyon is sovány. Sűrű, hullámos fekete haj, ragyogó fekete szem, erősen túlméretezett orr. „Ez nekik csúnya?” – gondoltam, és talán ekkor dőlt el a sorsom. Szelepcsényi ordított: „Mondd a szemébe, hogy nem szereted!” Csak jóval később gondolkodtam azon, mit akart voltaképpen ez az örült. Valószínűleg úgy érezte, Miklós még nincs eléggé összetörve. És talán igaza volt: lelkileg nem volt összetörve. „Mondd a szemébe, hogy nem szereted!” Az üvöltés egyre fenyegetőbbé vált. „Szeretem” – mondtam megnyugodva, hogy túlestem a nehezén. Később sokat töprengtem saját furcsa gondolatmenetemen, és most már hajlok arra a feltételezésre, hogy valami tudat alatti erő kiszorította a fejemből Szelepcsényi László követelőzését, megőrzött attól, hogy egy megoldhatatlan problémával viaskodjam.

Akkor pofont kaptam, hogy felborultam a székkal együtt. Miután feltápázkodtam, és visszaültem a székre, megragadta a vállamat, és belém térdelt. „Tudunk mi másképp is!” – mondta arra utalva, hogy eddig kíméletesen bántak velem. Aztán tovább pofozott, nekem pedig egy idő múlva az jutott eszembe, nem jó, hogy ilyen paszszívan viselkedem, nem védekezem, semmi jelét nem adom annak, hogy fájdalmat

okoz nekem, ezzel bizonyosan ingerlem őt, és elkezdtem az arcom elé kapkodni a kezem, miközben éreztem, milyen ügyetlen és milyen kevésbé meggyőző, amit csinálok. A pofonok ugyanis egyáltalán nem fájtak – semmi sem fájt, ami a nyilasházban a testemmel történt. Több héttel azután, hogy kiengedtek, egy ismerős megállított az utcán, és megkérdezte, mik azok a kék és sárga foltok az arcomon. Szinte nem is tudtam rólok. De egyszer, néhány hét múlva fölfedeztem: „Jé, szagok is vannak a világon!” Nyilván akkor múlt el a sokkhatás. Úgy tűnik, a nyilasházban valamelyik időpontban leállt az idegrendszerem: eddig és nem tovább. Talán ez a szerencsés biológiai alkat mentett át életem legnehezebb korszakain. Láttam, hallottam és regisztráltam, de csak a legfelső felület szintjén értettem, és egyáltalán nem éreztem át, ami velem történt.

Hogy hogyan ért véget a pofozás, nem tudom. Lyuk az emlékezetemben. De ha mindent, mindent figyelembe veszek, az összes körülményt végiggondolom, úgy érzem, mégiscsak jól választottam. „Szeretem” – volt az utolsó szó, amely elhangzott közöttünk.

Engem december 2-án kiengedtek. A férjemet nem láttam többé. „Elvittük, hogy dolgozzon egy kicsit” – mondta gúnyosan az egyik nyilas, mintha valóban azt hitte volna, hogy egy orvos csak a napot lopja. „Magának azért hozzá kell szoknia, hogy egy ideig nem látja őt.” Elég világos volt, hogy ez mit jelent. De talán valahogy mégis életben maradt, talán valahol egy másik pincében ül vagy áll a szétvert arcával, és abban reménykedik, hogy én kiszabadítom. „Nem kell aggódnia érte, biztos helyen van, nincs semmi baja” – mondta az egyik rókusbeli nyilas orvos. Ha azt mondja, „nincs semmi baja”, vagy nem tud semmit, vagy hazudik, gondoltam. Az utóbbi volt a valószínű.

Az egyik Duna-parti kávéházban emberbörze működött. Ügyes ügyvédek vagy más közvetítők és pénzéhes nyilasok, meg olyanok, akik be akarták biztosítani magukat a fordulat utáni időkre – az orosz ágyúk már Pesterzsébeten dörögtek –, jó pénzért információkat árultak, egyes embereket ki is szabadítottak. Egy ilyen ügyvéddel hoztak össze. A lakásán fogadott, és – úgy emlékszem – harmincezer pengőért közölte velem, hogy Miklóst a XIV. kerületi pártházból a Nyilas Számonkérő Székre vitték, a Naphegy utcába, de ott nem vették át. „Mit kezdjünk egy ilyen ronccsal?” „De hiszen akkor megint megverték!” – szaladt ki a számon. „Igen – mondta az ügyvéd –, de már nemigen volt benne élet, amikor tarkón lőtték, és visszamenet a Lánchídról behajították a Dunába.” „Már megint a Lánchíd” – gondoltam. Lehetséges, hogy ennek a hídnak valamilyen mitikus képe lappang a budapestiek tudata mélyén? Később ugyanis kiderült, hogy a Lánchídnak szinte semmi szerepe nincs a történetekben, illetőleg csak annyi, hogy Miklóst a Lánchídon vitték a Naphegy utcába, onnan pedig – ugyancsak a Lánchídon át – valamelyik újpesti csárdához. A Duna partján lőtte agyon Komlós Elemér, az a nagyon magas termetű, bilgericsizmás férfi, aki valamiféle repülőtéri személyzeti egyenruhában járt be a nyilasházba. Én egy Lombroso-arcra emlékszem. Elképzelhető persze, hogy a memóriám sematikus irányba torzít, de ennek az embernek mindenképpen nagyon ostobának kellett lennie; november második felében lépett be a pártba, és feltehetőleg ezért kapott valami beosztást a repülőtéren, ahol ugyan aligha vették sok hasznát, mert ő inkább a nyilasházban tevékenykedett. Ő volt az, meg a három Vigh fivér, akik az egyik délelőtt nagy fegyvercsörgéssel és rendkívül elégedetten érkeztek vissza a központba. Azzal dicsekedtek, hogy egy svéd oltalom alatt álló ház lakóit kísérték ki a Duna-partra, és belődözték őket a folyóba. „Még hogy menlevél!” – mondta az egyik. És akkor hangoztatták büszkén azt is, hogy a XIV. kerületi a legvagányabb és legaktívabb a nyilasházak között.

Komlós Elemér lőtte agyon a férjemet, és a társaival bedobták a Dunába. Ezt ő maga

mondta el a bíróságon 1945-ben. Néhány tanúval egy sötét sarokban ültem, és a folyosón, a világos ablakok előtt ott járkált Komlós Elemér édesanyja. Nagyon sovány, szegényesen, de tisztán öltözött asszony volt – akkor láttam először, milyen az, amikor valaki kétségbeesetten tördeli a kezét. „Gyérök, gyérök, mit tettél?” – mondogatta rövid é-vel és rövid ö-vel, és ez a nagyon furcsa dialektus – amennyiben az volt – valahogy még szívet tépőbbé tette a jelenetet. „Komlós Elemér apja elesett az első világháborúban” – meséltem később a barátnőmnek. „Az anyja egyedül nevelte.” „Hát jól felnevelte!” – mondta epésen a barátnőm. Hát igen, nem tudjuk, milyen volt az apa, nem tudjuk, milyen volt az anya, akinek a fia így végezte.

„Itt marad a kivégzésre?” – kérdezte valaki később. Nem maradtam, de ahogy hazafelé mentem a Nagymező utcán, úgy éreztem, attól, hogy most már a gyilkos sem él, a férjem halála még végérvényesebb. De nem éreztem semmi elégtételt, csak azt, hogy valami könyörtelenül közönyös áradat hömpölyög valamilyen ismeretlen irányba, összetörve, szétzúzva, elsodorva mindent, ami az útjába kerül.

1950 szeptemberében másodszor is férjhez mentem. Ez már egy másik történet, itt és most csak azt mondom el belőle, ami az első férjem történetéhez kapcsolódik. A második férjem, K. György 1951 tavaszán, egy keddi nap este azt mondta nekem: „Én soha nem fogok elismerni olyan bűnöket, amelyeket nem követtem el, és mást sem fogok bemártani. Ha ilyesmire akarnak kényszeríteni, fellebbezés gyanánt (ilyen furcsán-precízen fogalmazott) még mindig találok magamnak egy nyitott ablakot.” Pénteken délután letartóztatták, szombaton reggel leugrott a Deák téri rendőrkapitányság hatodik emeletéről. Engem szombatról vasárnapra virradó éjszaka három órakor felhívtak telefonon, és berendeltek kilencre a Deák térre. Megmondták, hogy a férjem öngyilkos lett: „Ha siet, még kiér a temetésére.” Taxin mentem, a kapuban a temetőiroda egy tisztviselője várt rám. „A pribékek már elmentek” – mondta, és aztán elmagyarázta, hová kell mennem. Iszonyú hosszú volt az út, végig, végig a temetőn, sőt a temetőn túl. Egy kisebb parcella szélén két férfi várt rám ásóval, kapával. Valamit adtam nekik, aztán ott álltam a frissen hantolt sír mellett. Később valami megmozdult az agyamban: hol vagyok én, mi ez itt, és elkezdtem bolyongani a sírok között. Egy téglafal tövében egy szürke márványkeresztben ez a név állott: Komlós Elemér. Az első férjem gyilkosának a neve. Azt hiszem, ez a pillanat volt életem mélypontja. Valószínűleg jelenetet csináltam, mert egy nő odajött, hogy megnézze, mi van velem. Később még két ismerős nevet találtam. A három Vigh testvér közül kettőnek itt volt a sírja. Így hát ez a kivégzettek parcellája volt. Aztán még egy meglepetés ért: a legutóbbi kereszték névtelenek voltak. Nem jutott eszembe megnézni, mikor szűnt meg a nevesítés, de megszűnt. És nem úgy, hogy az egyik síron volt név, a másikon nem. Egy ideig voltak nevek, aztán többé nem, egyiken sem. Elvágólag. Egyetlen kis táblácskát találtam: sután-ferdén lógott a keresztben, és ez állt rajta apró betűkkel: „Lacikánk”. Gondoltam, ez talán Rajk László sírja, de később valahol azt olvastam, hogy őt máshol temették el. Meg voltak nevezve a nyilas tömeggyilkosok, de nem volt nevük azoknak, akiket koncepciós perek alapján végeztek ki. Ami itt feküdt előttem, térkép volt, a rossz lelkiismeret térképe.